

SHIKOJ.COM

NJE SHPERBLIM

Edhe fjala nuk i shket,
e përbuzur, as u shod,
se Zeusit i pëlqeu.

si na thotë gojdhena ●

të kujdesej dhe për dasmën

e hyjneshës «Krutan i mërguar»

S'heshti as bura e shpirtshënës

për vlerën e trimërisë

të djaloshtit Agilës

që i mban mend dhe i shpirtshënës

edhe sot gjithë në botë

POEMË

Shqipëruar nga

ANDREA VARFI

PINDARI - ODET ISTMIKE - 1912

NJË SHPËRBLIM

Edhe fjala nuk i shkoi,
e përbuzur, as u shua,
se Zeusit i pëlqeu,
si na thotë gojëdhëna,
të kujdesej dhe për dasmën
e hyjneshës s'ujrave,
S'heshti as buza e shpirtmëdhënjeve
për vlerën e trimërive
të djaloshit Aqileht,
që i mban mend dhe i nderon
edhe sot gjithë një botë!

PINDARI – ODET ISTMIKE – VIII, str. 9

PROLOG

ODE ARBËRORE

Brigjet joniane të Kalabrisë, verë 1481

Kur mërgoi te lëtinjtë
trim Rrembelmi i Udhiseut¹⁾
dhe i Praklenës, shtëpia
n'Arbër bëhej shkrumb nga zjarri;
tata, Atdheu i kishin rënë.
Zemra e tij ishte zymtuar,
ashtu siç është dhe nata,
por zemra nis t'i kthjellohet
nga dy sytë e Gjuhëmirës.
Dhe një zog i bardhë, i bardhë,
posi bora e malit Pindit,²⁾
më iu sul mbi kokë trimit;
e këtij nga përkrenarja
m'i rrëmben pendën e kaltër
dhe rrëmbimthi fluturon
drejt e te shtëpia e vashës,
bijës së Perlat kreshnikut
dhe të Mallmarës së mirë,
e në prehër m'ia lëshon,
teksa ajo, ulur te pragu
shihte detin arbëresh.

Gjuhëmira – Përse vallë, o zog i bardhë,
po më sjell sot këtë pendë
që prej Arbrit
nga ai Vend ku kam lindur,
ku kam dhe të mi vëllezër,
pendën që mbanin mbi kryet
në Sfetigradin plot zulmë,
ku dhe turka e mahnitur
dilte të vështronte trimat?
Zog i bardhë, ç'më hap plagë
dhe tani që e shkretë mbeta
edhe larg Atdheut tim? –
Zogu – Vashë e mirë, Gjuhëmirë,
vish cilonën ngjyrëgjelbër,
çohu shpejt e pastro odat
se po të vjen trimi i zemrës,
ai që aq fort të do,
sa të donte edhe jot ëmë;
që aq fort do të të mbrojë,
sa të mbronin të tu vëllezër! –
Gjuhëmira ashtu siç ishte,
dhe pa skemandil mbi flokët,
shpejt më çohet, shpejt më rend;
por aq papritur has trimin,
saqë papritur ma puthi,
duke qarë nga gëzimi.
Dhe përdoret ajo ma mori
dhe të dy më hyjnë brenda
në shtëpinë me tri qoshe,
që i kish ngritur Tatëloshi.

KËNGA E PARË

Era brigjesh shkundte shkurret,
më të kuq ngjyer nga dielli
që nga mali i borëm zbriste¹⁾
dhe m'i përcëllonte rrugës
shqepzin borë përmbi zverk
vashës, q'ecte e menduar.
Andaj mbi brigje t'Agosë²⁾
ky Rrembhelmi i Udhiseut
i ndal hapat e mori frymë.
Ky sheh qiellin e huaj,
që pa re pjerrej karpatesh
të përhirta, e rrëzë tyre
ky sheh fshatra pamjevrazhdë;
dhe mbi shkëmb Furinë e re³⁾
e vren t'heshtur; e poshtë fushës
ky sheh tufa që etjen çetnin
buzë Krathit kaltërosh,⁴⁾
që blerimit qetë shtrihet,
Por kjo s'ish veç pamje çasti
tek ky trim zemërfuri,
që nis flet me vetvete:
Rrembhelmi – Kjo pamje më të kuq ngjyer
një çast zgjati, si të kuqtë
tek fytyra e kësaj vashe,
Gjuhëmirës zemërvrarë,
që mahnitja ma pushton⁵⁾
sa sheh bimë prroska e brigje,
sipër qiellin e tej detin
me ujdhezat e Hjeagut:
por, sa nis lehtë një këngë,

sjell ndër mend mëmën Mallmarë
edhe vasha ngushëllohet
me shpresën se s'do të shohë
zbehtësi n'odat e mia! —⁶⁾
Kështu flet bujar shtegtari
dhe ma kaplon hidhërimi.
Pa na zbret për nga lind dielli,
e ndaj Jonit të veriut,
tej rrëpirës i ngul sytë.
Dhe nga dielli që po zbriste
sheh si ndriste ujët detit,
sikur yjet me zhyt zbrisnin:
Një pikzore kaq të bukur,
sa ta shihte dhe malsori
do gëzohej, por jo trimi,
se m'i kujtohet Atdheu,
dhe prap' ma pushton mëria:
«Nxjerr tym Kruja përtej detit!»⁷⁾
thotë. Edhe ndër mend i vijnë
të bëmet, njerëzit e njohur,
zjarret, zemrat e dragojve,
ankthe lufte e të këqija:
«Memec është atje dhe qielli,
lëngon dhe bari luginash,
në varr gjë nuk ndjen as tata!»
Kujton trimi edhe vetveten,
përlotet dhe fshan «O tatë!»
N'atë det brengash dot s'gjen
as për vashën fjalë t'ëmbël;
fundi i mynxyrë i Atdheut,
trumba njerëzish përshkënditur,
napë vdekjeje m'i hedhin!

Ai na zbret, por, eh, nuk sheh
shpirtmëdhenj, mburrje për t'ardhmen!
Zemra i qan për ato kohë:
pa m'i ther se as krojesh arbe
dot s'i shkon as vasha-nuse!
E te vendi i huaj trimit,
tek kujton tatën e shkretë,
mendtë i merren, befas meket,
dhe kërkon «një pikë ujë!»
Vasha-nuse e mban dhe shfryn
ndaj vetë zotit shpirtkazmë:
Gjuhëmira – Zot, kot quhe «i plotfuqishëm»,⁸⁾
kur rri sheh shtrojepërgjakur
praqet tanë nën osmanët!
Vallë pse shkrepin prej qielli
agu i lirë, kur në tokë
do përplasej kjo mynxyrë? –
E dëgjon trimi dhe vrehet:
pa nga zemra i shfryn mëria
si një rreze zjarr e diellit
që zhurit e gris dhe qiellin,
Atje lart i ngjan se sheh⁹⁾
përmbi fron fillimnë e jetës,
hije njerzish vetëngjizur,
ngjitur nga botë të ndryshme;
shpirtmëdhenj, që radhas ndrisin
përballë planetit tyre
dhe të gjithë të bashkuar
nga një mall për gjithësinë,
brenge tokësore s'kanë.
Ndër ta, si shkëlqim hënor,
dhembje trimi vren Rrembhelmi

vetëm tek shpirtmadh Mirbani,
korrur në luftrat për Krujën!
Dhe nga ky vegim fantazëm,
para syve i mbeti trimit
shtati hie i Mirbanit.
E me brengë po mendon:
Rrembhelmi – Kush më sjell prapë ato ditë
kur i gjallë ishte Mirbani,
fryma zjarr e gjithë Krujës?
Ai m'ishte mburrje mëmash,
kur rrebesh mbi muret shfrynin
gjithë hordhitë e Ali khanit.
Sikur gjithë ajo lavdi,
aq fort mos kish ndezur flakën
e zilinë në gjoks tim,
që edhe sytë m'i errësoi,
mbase edhe sot do të shndrisnin
vatrat, nami arbëresh! –
Pa këtu kujton *Rrembhelmi*
ato ditë edhe një herë,
kur la sallat mbretërore
edhe u derdh në sheshe luftrash,
ku na u duk se po përtërinte
lavditë e Gjyshit të madh,¹⁰⁾
që pa ndihmë e mposhti Azinë
edhe Evropën barklubi:
aq lavdi pat korrë trimi!
Por si kornte kaq lavdi,
ky djalosh shpejt na kërkonte
të drejtonte edhe një sulm
nga fortesa mbi osmanët.
Po atë sulm n'ato ditë

dhe Mirbani e kish kërkuar,
e drejtimi i atij sulmi
domosdo iu dha Mirbanit,
pa Rrembhelmi u fye rëndë.
Por kur zbriti e teta mbrëmje
përmbi Krujën e rrethuar,
djaloshi Rrembhelm shikoi
brenda sallash mbretërore,
me habi Mirbanin shtrirë,
tek s'levizte as qepallë,
dhe në gojë asgjë nuk qaste,
por rënkonte e gulçonte.
Atij s'mund t'ia zbuste brengët
dhe as mund ta ngushëllonte
as hojmjalta fjalë e Marës,
as kujdesjet, dashuria,
as dhe sytë aq vështrimkthjellët,
buzëqeshja e përmbajtur:
Të gjitha në zemrën plagë,
(nga tallazet e atdheut),
Mirbanit s'i linin tragë,
siç s'i lenë as retë hënës,
kur e vakët çan mes yjesh.
Por e keqja ndjell të keqen:
uri shtriga pas tri ditësh,
si prej zotit t'ishte yshtur,
nxin qytetin e rrethuar
e mjaft trima ia heq luftës.
Prej të ngrysurit pallat,
uri shtriga na sodiste
se qysh prita osmane grinte,¹¹⁾
gjithë ata trima suli

që në ndihmë i vinin Krujës.
Dhe të nëntët që shpëtuan
të plagosur, Ali khani¹²⁾
rob ia nisi zot sulltanit,
që sërish ai t'i dërgonte
Ali khanit dallgë-dallgë
hordhi të tjera për sulmin
kundër gjokseve të Krujës!
Olimpi gjëmoi, dhe gjëma¹³⁾
shkund me gurët dhe Mirbanin...
U qet nata, e kur nga lindja
ndriste qiellit Parmenda¹⁴⁾
dhe pendari dilte prakut
që pas vendit të Parmendës
të maste sa natë kishte,
Rrembhelmin, zemërpushtuar
nga beteja kryetrimash,
tek sapo ma mposhte gjumi,
trimit krahun pa kuptuar
ia përkund një dorë aq lehtë,
sa iu duk si fryma e mëmës.
që po i thoshte: «Atdheu digjet!»
Në ças zgjohet e pranë tij
nuk ka mëmën, por ka Marën,
nusen-vashëz të Mirbanit:
faqeskuqur, të përmbajtur,
që mezi frethonte vajin.
Qerpikët me lot përmbytur,
shqepzeflakur prapa krahësh,
n'atë natë ngjyrë argjendi,
ku përqark gjë s'pipëtinte,
si pa mend e lenë trimin...¹⁵⁾

Tek po zbret për nga lind dielli,
 e ndaj Jonit të veriut¹⁶⁾
 tej rrëpirës, i ka sytë,
 i kujtohet tok me Krujën,
 dhe kjo ngjarje, e mendon
Rrembhelmi – Sa zë t'ëmbël kishe, o Marë!
 Dhe ti, zot i qiellit, dije¹⁶⁾
 se nuk ka asgjë n'Atdhe,
 që nuk është edhe ndër trimat!
 për kaq armiq që sot kemi
 dhe për gjakun që s'po derdhet
 për Atdhe siç duhej derdhur,
 dhe ti, zot, na je përgjegjës!
 Të flas zhveshur: nuk jam vashë,
 që kur nata i sterroset
 lutje e lavdie s't'i kursen.
 Mirban, eh, zjarr i pushtetshëm
 të rrëmbeu larg qytetit:
 gjak të merrje për suljotët,
 por, shpirtmadh, t'ish kurmi i shkoqur;
 edhe tek unë zilia... –
 Këtu heshti, kryet uli
 dhe në vaj na mbytet trimi.
 E kujton i përmallur
 atë kuvendim me Marën:
Rrembhelmi – O ndër gratë e para e Krujës,
 të këqijat për Atdheun
 dhe për ne s'kanë të sosur! –
Mara – O ti i biri i Prablënës,
 zemra e Mirbanit nuk mposhtet,

por një parandjenjë e mjegullt
brenda zemrës po më thotë
se Mirbani s'do më kthehet! –
Sytë trimit iu përletën.
Rrembhelmi – Po bie Atdheu ynë!
Ne dhe zotin kundër e kemi
dhe ndaj tij, as lutjet s'vlejnë.
Por ti drojtje të mos kesh,
se Mirban fatosi s'është
një prijës në mes prijësish!
Në gjurmët e tij po nisem! –
Si t'ish yll m'i tretet Mara
por gjithmonë i qëndron pranë.

KËNGA E DYTË

Sa mbaroi në shesh të luftës,
dhe si hije në mes lulesh
dritë yjesh, iu ngjit qiellit,
kujtimet-ankthet t'Adheut,
që edhe i mposhtur nuk po jepet,
zjarr Mirbanin prapë e ndezin
dhe vëshrimin hedh mbi tokë.
Ai sheh arat dhe sheh ujrat,
kallzit, pemët-shujtë njerzish.
Brigjesh detesh sheh brezare
të punuara dhe mbi detet
një qilim qiku të kaltër,
pa më thotë me vetvete:

Mirbani – Dhe në klithma e në rrebeshe
s'm'i vret sytë aspak kjo pamje.
Toka e qeshur, tej ju njerëzit
ushqen ndjenjat për gëzime:
mbi ç'është e mirë ndër brezat,¹⁾
ndër gjithë njerëzit pasardhës
kthisin jetën; e kjo lidhje
dhe të vdekurit mban gjallë,
ndot e tekje i varros!
Andaj dhuna e një njeriu
përmbi njerëzit në botë,

kurdoherë kundërshtohet,
Dhe kush vdes për këtë udhë,
nga çdo brez ai përlligjet.
Për këtë udhë, edhe unë,
o moj Mara ime e shtrenjtë,
ty të humba përgjithmonë.
Ti do ngresh sytë e do qash.
Do mejtosh n'aq fort të desha,
gjersa prej teje u ndava!
Por të pakën, mos m'harro,
që ta ndiej grushtin armik
më të lehtë! Ah, kur dhe zoti
më me shpirt ndaj nesh do shfaqet?
Eh, po shkrihet brezi ynë!... —
Ai fliste e andej nga lindja
po na i ndriste muzgu yjet
tek e tuk kupës qiellore;
lehtë plisave të blerët
shkonte lepuri kullotash;
e nga tymi mezi shquhej
edhe ajo shtëpi e shkretë
me tri qoshe, ku me punë
plak Perlati ngryste orët,
që kërkonte t'i mbaronin.
Dhe Furia e papërmbajtur²)
i pushton gjoksin Mirbanit,
sepse e sheh si një grusht njerzish
kurdoherë i zhytin turmat
thellë e më thellë n'humnerë
zgjedhe e prangash te kjo botë,
ku mundohen natë e ditë
vetëm trimat që nuk shtrohen;

sepse sheh se si po struket
në një qoshe mirësia
qiellore, dhe për njerëzit
(kinse në emrin e paqes!),
zi më zi po i shton mjerimet;
sepse sheh nëpër pallate
një kandil të zymtë varur,
që po ndrit si kandil varri
atë natë aq të rëndë,
q'e gëzojnë disa krimba
kot në salla katragjyshësh!
Dhe mëshirëploti zot
u qëndron atyre pranë,
dhe si dielli dëshmon,
kështu pranë u ka qëndruar!
E për ju, kroje, karpate,
gjuhë ati, Epëri,
gjëmoi qielli e gjetkë u kthye!
Tani jemi ndër të huaj,
të shpërndarë po na treten
gjuha dhe cilësitë tona!
Mjerë ne! Të paatdhe,
rrojmë pa qëllim mbi tokë!
E pra, në një kohë i patëm:
Atdhe, gjuhë edhe cilësi!
Jeta vetë ishte për popull,
që, mejtimngrysur rënkon,
se s'kujton lavdinë e parë,
gjaknë e zemrës arbëreshe.
Vallë ç'zjarr e çon ndër male
shpirtin zjarr të Perlat trimit?³⁾
Atij gjë s'i mbet mbi tokë

veç shtëpisë shkrumb në flakë.
Atje foshnjërinë e shkoi,
shíjoi gazet, hidhërimet;
atje priti ai rreziqet,
ngadhënjeu, u rrit si prijës.
Në një breg lumi rreshtoi
burrat trima, e ndrit betejash
përmbi vdekjen e zhduk frikën,
dhe nga gratë veshjekuqe.
Shkrepte agimi e fushës luftës,
mbi kalorësit kufoma,
hingëllinin tek-tuk kuaj
thundërkuq, ndën krifet brushë
syperflaktë, e mbi breg tymi
flet për ndeshjen, e mbi kodrat
lufta ziente përçark ajri
të mirr frymën e timba nxihej
prej një mjegulle beteje:
dhe Perlatin e pushtonte
gaz i fitores-habi.
Dibër, moj, pse turbullohe?
Nëntë ndeshje atij s'ia prekën
krenarinë e ngadhnjimitarit
dhe nuk është punë trimash
se kujt qielli ia hedh rrezet!
Por, eh, ra dhe Sfetigradi!
Edhe pse vendlindje humbur
nusja e re, me burrin mundur,
as në vajet, zemërvrara
mallkim kurrë ajo s'lëshoi
ndaj Perlatit. Dhe në ditën
q'u mbajt zi për Sfetigradin,

te ballkoni ajo 'mu shfaq
si të tjerat, e tronditur
nga kambanat tinguj-zie.
Sytë e saj ishin siç është
dhembja në një zi të madhe.
Pranë trimit s'pa Rrembhelmin
që përpara si zorkadhi,
që ma zë dita në Fjerzë,⁴⁾
nuk i ndahej Gjuhëmirës,
vajzës «mirë» të Perlatit,
dritë jetë e fatosit,
me ata sy aq vështrimëmbël,
rritur me djalin jetim,
te kodra, tash mbetur shkretë,
vatrë e njëjtë e dy fëmijëve,
mall i njëjtë për Perlatin,
që nga gazi fluturonte
kur i shihte kacavjerrur
në një trishkull të dy bashkë.
Sa kujton të dy fëmijët
nis Perlati e qetësohet,
dhe fatos sërish po kthehej.
Por papritur i kumtonin
se fajtor na paskej qenë
që kish rënë Sfetigradi,
se «për mllef, thoshin, Perlati
s'paskej luftuar si duhej»!
Edhe pse pa vend dënohet,
për Atdheun i rreh zemra:
në një vit ndërron tre vende,
me gjak lan sheshe betejash
që në veshë i ndien përherë.

Por të ndyrët dhe trutharët
në shënjestrë e kanë vënë
për një faj që s'kishte bërë!
Zemërplazur, shtrëngon dhëmbët:
prapë ndeshet dhe fiton,
për vete s'mban lavdi.

Pa Mallmara, e shoqja e shtrenjtë,
e dërrmuar nga kjo gjendje,
sytë i mbyll dhe e lë vetëm
me të voglën Gjuhëmirë.

Qetësi më s'ka Perlati
edhe hidhet n'Hesperi.

Këtu i vjen edhe mandata
se «mbret Gjergji na la shkretë».

Pikëllimi e pushtoi,
se pa fundin e atdheut
e me t'arbëreshë flet.

T'Arbëreshët – Ti lot derdhe, o Perlat burri,
me ne brengat tona i qave;

ikja prej Atdheut tënd,
për ty që pelin, o trim!

Po ç'të bëjmë? Këtë fat
na paska caktuar qielli.

Ç'të bëjë i ziu njeri? –

Dhe tani pa asnjë shpresë
dhe pa ditur ç'mund të bëjë,

shtrëgatën krenare e shkrin
në një shkretëtirë t'huaj.

KËNGA E TRETË

Dimri shkundi nëntë herë¹⁾
krahët borë t'Apeninit
përmbi degët gjetherëna
dhe me diellin e vakët
shkoi mëllënja ndër ullishtet;
kurse bregut të një lumit,
një shtegtar që i prin një turme,
sa sheh re pluhur së largut
turmës shpejt i ndërron udhën.
Rrembhelmi – Kreshniku tartar ua mbathi²⁾
me vrap këmbëve ndaj detit
duke lënë prapa frikën!
Andaj sonte dhe ti, erë,
që prej Arbrit më fryn qetë,
sikur përkujton lavditë,
më mburo dhe vatrë e Krujë!³⁾
Eh, ç'më djeg malli i Atdheut!
Po dot s'kthehem, sepse gjetkë
po më pret detyrë e lartë! –
Tha dhe zemërhelm u nis,
e kaloi zallin e rrugës.
N'armë i ndriste syri i hënës.
Ravgoi natën, gjithë ditën.
Kur ra muzgu me veriun,

që zhvishte drurët e zverdhur,
trimi larg vëren një shpellë
me një zjarr të madh përpara
e rreth shumë t'armatosur.
Me ngurim e plot dyshime
për tek shpella ai na niset.
Po kur zjarrit pranë i qaset
i ndal hapat se për tokë
mb'anë rrugës, pranë shokësh,
sheh ushtarë që lëngojnë
gjithë gjakra e duke u dredhur.
Atë mbrëmje fare pranë
mbi një timbë trimi ndalet:⁴⁾
Atje na qenkej një krua
ku na rritej një ulli:
(si atje dhe vasha i ndalej
n'Arbër kur shkonte për ujë.)
Dhe në Krujë i shkon mendja
e te lili i bardhë i nuses...
Por tani dhe bisku i lilit
i ngjan ngjyer me gjak t'arbër!
Pranë e ndarë në dy pjesë,
i del parzmore e Mirbanit:
dhe pendët e përkrenares
ia thyen, ia drithton era
rrafsh me biskun, e mbi buzën
e përgjakur të parzmores...
Po më psherëtin e thotë:
Rrembhelmi – Eh, fatosi ynë i mjerë!
Vetëm një zot shpirtskëterrë
ty të mposhti e ç'mund të bëje
kur u derdhe për gjakmarrjen

e azganëve suljotë;
që të ligjtë i bënë copë?
Edhe jetën tënde e humbe! —
E qepallën e përlotur,
mezi Rrembhelmi e mund:
se kujton sa t'arbër shuhen
dhe të zbrazët ndien zemrën,
edhe pse në fusha lufte
dilte mundës e i çante krahun
turk Ali khanit fodull.
E mbi timbë ku qe ulur,
atë mbrëmje edhe muzgu,
që nga kodrat me kaçuba,
tinguj të përzishëm fyejsh
i përcillte e iu kujtuan
me gërmadhat dhe heronjtë.
Por ato kohë më s'kthehen,
sepse edhe në tingujt ndien
stepje gishtash, tringe t'huaj,⁵⁾
që po prishin jonësinë.
Ndaj nga timba ku ish çohet
që të shkøjë e ta pështyjë
atë mistrec që prish tingujt,
por ia mpin befas mërinë
një si akull: kujton vlerat
dhe të bëmet, por çap s'bën,
atë çast zemra s'përgjigjet:
zverdhet, mpaket dhe gulçon.
Dhe mbi gjymtyrët si akull
bryma ulet posi borë.
Pranë i shfaqet nj'udhëtar
dhe pyet për Ali khanin

dhe për llahtarin e grave.
Trimi hesht dhe ai thotë:
Udhëtari! – Vallë a mos shpirti për luftë
ty t'u mpi, sepse atdheut
një fatos po i mungon?
Dhe ai, ndohta, për faj tënd!
Ai bëri, siç do bënte
Gjyshi i madh, edhe pse fati⁶⁾
u tregua njerë me të! –
Por sheh brengët e Rrembhelmit
hije e Mirban udhëtarit,
dhe përmallet e shigjetat,
(shpërthim shqotash njerëzore),
i frethoi shpejt shpirtmadhi,⁷⁾
dhe ma ndien si një vëlla,
sepse (n'udhëtimin hije),
sapo qe kthyer nga Kruja
ku kish parë odat e tij:
mbi shtrat; rrjeta merimangash,
vazot tharë e gjithë pluhur,
pranë vatrës, krejt të shuar,
shtrirë e shoqja, Mara e shtrenjtë;
prej pullazit ai me sy
kodra, miq kishte qafuar
dhe përmallshëm kishte thënë
«Unë s'jamë më në mes tuaj!»
E tani te dheu i huaj
sheh Rrembhelmin krejt të shkretë,
pa ma shtyn zjarr i Atdheut
t'i drejtohet edhe zotit:
Mirbani – Me ngulm, zot, të drejtohem:
dikur thonë, merrje pjesë

dhe ti në punët e tokës,
merrje pjesë edhe ndër ankthet,
doje edhe vatrën tona.
Dielli n'Arbër s'pa të lindin,
as të vdesin mendjekotë,
që t'u shkojë e zbrazët jeta;
por atje dielli pa
vetëm vrulle të stuhishme
në krahrorë të bashkuar.
Në një shekull atje ndritën
vepra që ndritin me shekuj!
Zot, mos vallë është e vërtetë
që tani je kundër nesh?
Dheut t'huaj, i panjohur,
trim Rrembelmi i Udhiseut,
plot virtyte, nuk ka t'ardhme,
këtu s'ndien as dritën tënde...⁸⁾
Dhe fjalën e ndërpreu
se një valë drite llapsi
(nga një kometë në qiell),
që na iu duk aq e ngrohët
sa dhe drita e diellit marsit,
që shkrin akujt e mbart lulet,
edhe nata puhivakët
më të ndritshëm i bën yjet.
Përmbi detet kreshpëruar
hije shpirtmëdhenjsh vallzojnë,
dhe nga pirgu mëmë-zonja
shikon manat dhe gëzohet.
Dhe hije e Mirbanit ngjitet
lart më lart kupës së qiellit.

KËNGA E KATËRT

Kundrejt Jonit n'Hesperi,
në një kodër Perlat plaku,
larg lumenjve stërgjyshore,
të veçuar ka shtëpinë,
por jo zemrën, që edhe ëndrrat
m'i sheh n'Arbër si gjithmonë.
Edhe e bija e Tatëloshit,
Gjuhëmira, po në Arbër
si fëmijë lot në ëndrrat
ato lodra aq të hijshme,
ndaj sa zgjuhej, gazi i trej
Fat i madh për ato kodra
që për të ardhja e Rrembhelmit,
bir miroshit t'Udhiseut,
aq të shumëdëshiruar
nga plot vasha për kurorë.
Ç'ndiente vasha në gjoks, djali
si t'ish orë, ia kuptonte,
edhe vasha i ulte sytë
zemërgaze e zemërdhembshur.
Hija e Mirbanit në qiell,¹⁾
edhe ngjyrën q'u jep dielli
cirkave kur bora shkrin
nga pullazet, e vë re,

andaj hap krahët vigane
e me gaz niset drejt tokës.
Edhe si ujanë drite
përshkëndit hijet këllirë
të të gjithë të këqijve,
(që sa janë përmbi tokë
në pelin na nxijnë jetën:
kryeperlën e natyrës),
se këllirat dhe ndër qiej,
të ndërkryera, pa shpresë,
enden duke nxjerrë klithma,
si mbi tokë nxjerrin bishët
ulërima e mjaullima
ndër net bore e thëllimi,
që kur nuset i dëgjojnë,
në shtrat ndiejnë rrëqethje,
Hije e shpirtmadhit Mirban
çan mbi male, fusha, dete,
mbi katunde jetën xira,
dhe si ai që n'Atdhe kthehet
pas një rruge fort të gjatë,
zbret ngadalë përmbi tokë.
Ë mbi kreshtën më të lartë
ulet ndënë qiell' e kaltër
q'ishte si një fushë lirë
e përkundur nga fllad deti
kur përziën lehtë lulet.
Dhe te flladi e pëkrundte,
në fytyrë, si të gjallë
e ndien veten, edhe zemra
nis t'i rrahë si mbi tokë:
Në mes qiellit shikon trimi

një si dritë që ngjall gurët
dhe blerimin jep ndër pyjet:
zjarrin e natyrës, diellin,
që me dashurinë e flaktë
vijon punën e lavdishme
me qëllim: Ditën e madhe²⁾
ai zjarr, mes tingujsh gazi
nis t'i endë vashës pajën,
m'ia stolis me yje mbrëmjes
dhe për ditë hiret e saj
po m'i rriten, siç m'i rritet
edhe i pastri zjarr i zemrës
kur përkdhel lulen e parë,
edhe sytë e flaktë u hedh
pemëve dhe prozhmeve,
që të pastrit fllad i qeshin.
Dhe tek trimi m'i shkon mendja,
pa më skuqet, m'i rreh zemra.
Ai zjarr aq ëndjemjaltë
ngjiz të bëmet edhe prehjet,
e me t'ëmbëlën dhe të thartën,
ankthin-pendë e puthjen-flakë,
q'edhe kur s'e nxjerr dot fjalën
sytë e sjellja vetë flasin.
Kështu fshehtazi na zbret
në mes njerëzish dashuria.
Pas një drithërimi t'ëmbël
depërton kjo jetën tonë,
përtërin, krijon familje
pa pushim edhe përjetë.
Dashurinë e pa Mirbani
dhe shkëlqeu nga gazmendi,

e si shigjeta na çan
 drejt nga Çiamisi, e qëndron³⁾
 te një tempull i rrëzuar,
 që mbi barin prej së lashtit
 jeton rreth parzenave,
 gërmadha të shekujve.
 Atje gjet një qetësi,
 si atë të netëve
 kur s'fryn erë qiejve:
 pa iu ngjall një mall i turbullt.
 Ajo pamje pa lëvizje
 I kujtoi në parzëm vdekjen,
 e më ndien tinguj varri,
 që mejtimi i lartë i fshin:
 thahet lulja, buçet bisku:
 kështu vjen vdekja pas jetës,
 dhe pas vdekjes na vjen jeta:
 dashuria për të tjerët
 dhe për ne lind dashurinë...
 Trimin nga këto mejtime
 e largon një llamburitje
 që çan erën, si veriu
 i çan retë majë kreshtash
 dhe nis vallen fushash drita.
 Po Mirbani zemërdjegur
 gjithë zjarr i thotë diellit:⁴⁾
Mirbani – Ti që botës i sjell gaz
 dhe shëndet e bukuri,
 m'i dëgjo dhe këto fjalë:
 Përmbi tokë i mbylli sytë
 një shpirtlartë, Udhiseu;
 që sa rrojti paqe s'pati.

Ne pandehëm se ai paqen
do ta gjente tek i biri,
(sot i shkretë në mërgim.)
që me duaj si dy sytë.
Dhe si nuse për të birin
dëshironte të kish bijën
e një prijësi të atdheut,
edhe ky burrë i panjollë.
Të dy njëri-tjetrin duan.
Diell, m'i mburo, m'i ngroh
ato dy zemra të reja! –
Këto tha dhe rrezet dielli
i drejtoi nga brigjet harca,
ku të rrallë lisa rriten,
dhe ku mbjell më pak zi fati.
E plot gaz Mirbani çan⁵⁾
gjithë mall vërtik drejt Krujës.
Dielli ndaj perëndimit
ia praron veshjen, e pamja,
me atë pah përmallimi,
si prej ajri hir i jep,
nëpër retë kaltëroshe,
të përndara poshtë rrëzash,
që vijon t'i çajë, e pret
brenda zemrës të dëgjojë
më të madhen drithmë jete!
E shpejt thjeshtësia e çiltër
posi vetë dashuria
me shkëlqimnë e saj e vesh.
Dhe Mirbani, i mahnitur,
s'ia ndan sytë Krujës tij,
që me Arbrin tok i duket

në përtritje, ashtu si donte.
Pa i afrohet e shpërthen:
Mirbani – Përshëndetje, o Kruja ime,
dëshmi drite përmbi tokë,
vepër e njerëzve të thjeshtë,
q'u takon nderi, lavdia! –
Shpirtmëdhenjtë që lart shihnin
gjithë shend. Edhe Mirbani
pas i ndjek qiellit të pastër.

SHPJEGIME

Kjo poemë e rinisë së hershme të poetit e pabotuar gjer në vitin 1977, kur e botuam ne për herë të parë, u gjet në shtatorin e vitit 1975 në fondin «De Rada» të Bibliotekës qytetare» të Kozencës (Kalabri), vetëm në gjuhën italishte. Në dorëshkrim është pa titull, pasi mungon mbulesa.

Ne, duke u mbështetur në përmbajtjen dhe në një shënjëzim në parathënien e botimit të parë (1836) të poemës «Këngë të Milosaut», ku poeti shprehimisht flet për një poemë të rinisë së tij me titullin «Esule di Croja», i vumë po të njëjtin titull «Krutan i mërguar».

Dorëshkrimi i poemës në italisht, nga i cili u shqipërua kjo poemë, është i vitit 1841. Pasi fragmenti që riprodhon poeti në parathënien e poemës «Këngë të Milosaut», nuk haset në dorëshkrimin e 1841-së, ne mendojmë se, gjatë periudhës 1837-1841, kjo poemë duhet të jetë ripunuar prej poetit gjersa ka arritur në derdhjen (versionin) e 1841-së.

Në origjinalin italisht poema ndahet në dy këngë, por këngën e dytë, e cila zë tri të katërtat e krejt poemës, ne e ndamë në tri këngë, pasi vetë arkitektura dhe ndërtimi sa më i qartë i saj, e kërkonte një ndarje të tillë. Prologu në dorëshkrim është në prozë poetike dhe e gjithë poema në 11-rrrokëshin e bardhë. Pasi bëmë disa prova dhe pamë se në 8-rrrokëshin karakteristik të De Radës jepej shumë më mirë ngjyrësia shqiptare dhe dilte më në pah stili poetik i autorit, ne i dhamë, si prologun dhe krejt poemën, në këtë metër. Po kështu, për të dalë më në pah ngjyrësia shqiptare, disa prej emrave të personazheve të poemës (të ngjizur prej De Radës së ri me anë kompozitash në greqisht) ne i shqipëruam në përshtatje me natyrën e gjuhës sonë dhe duke ruajtur kuptimin e përafërt të çdo emri kompozitë. Kështu emrin

«Nevralge» e dhamë me emrin kompozitë «Rrembhelm», «Astoneme» me «Praklënë», «Eugloe» me «Gjuhëmirë», «Erolave» me «Mallmarë». Emrin «Odise» e dhamë në trajtën që do ta jepte në shqip vetë De Rada «Udhise». Emrit «Morvan (për të mos i kujtuar lexuesit tonë emrin apo epitetin e përçmuar «mervan» «i ndyrë», «i ulët», «mizor», «i poshtër»), i bëmë një ndryshim fare të lehtë, duke i dhënë një emër shqip, që pasqyron edhe vetë tiparet e këtij fatosi shpirtmadh, emrin «Mirban» (që *ban* (bën) *mirë*).

Si në gjithë punën tonë, edhe këtu, për ta dhënë sa më qartë, pa iu larguar ideve dhe përfytyrimit (figuracionit) poetik të De Radës, nuk i kemi mbetur skllav ndërtimit shprehës eliptik të tij dhe vende-vende, ku e kemi parë të nevojshme, kemi bërë edhe ndonjë shkurtim fare të vogël për hir të qartësisë poetike.

Në të njëjtën kohë, duke ndjekur vetë praktikën e zakonshme të poetit, anash vargjeve kemi vënë emrin e personazhit që flet me të tjerët apo me vetveten dhe në krye datën kur zhvillohen ngjarjet, ashtu siç e yston (sugjeron) vetë poema.

NJË SHPËRBLIM

Ashtu si në krye të poemës «Këngë të Milosaut» edhe në krye të kësaj poeme De Rada vendos një citat po nga Pindari (Ode Istmike, str) 9). Po këtë herë nuk e jep nga origjinali, po nga përkthimi në italisht i Borghit. Dy vargjet e para De Rada i zëvendëson me pika. Ne, për të dalë ideja më e qartë, i cituam edhe këto dy vargje, duke u mbështetur në të njëjtin përkthim. Kjo odë, kushtuar nga Pindari, Kleandrit të Egjinës, pas betejës së famshme të Salaminës, jemi të mendjes se u zgjodh nga De Rada si dëshmi e bindjeve të tij se edhe qëndrimi heroik i krutanëve në mbrojtje të Krujës, do të ketë «shpërblimin» e tij të madh historik: do të shënojë preludin e shpëtimit të afërt të krejt Shqipërisë. Po ky citat, ku përmenden Zeasi (Zeusi), hyjnesha e ujrave, (Teti, Deti), Aqilehti, (Akili), jemi gjithashtu të mendjes se u zgjodh nga De Rada edhe si dëshmi e bindjeve të tij se arbëreshët (shqiptarët) janë pasardhës të drejtpërdrejtë të atij rodi pellazg e vigan, që i dha lashtësisë, jo vetëm kryefatosat më të lavdishëm, si Aqilehtin me shokë, po edhe vetë perënditë e Olimpit,

si Zeasin me shokë. Dhe pasardhës të këtij kalibri, që gjatë gjithë shekujve shkëlqyen me Burrin (Pirron), Lekën (Aleksandrin), Skënderbeun me shokë, pa tjetër do të dalim fitimtarë, sepse në ndihmë të tyre kanë një vazhdë të pasosur heroizmash, pra, në ndihmë të tyre kanë edhe gjithë «të mirët», shpirtmëdhenjtë e pavdekshëm, që si hije përjetë sogjetojnë (vigjëlojnë) mbi qiellin shqiptar, të gatshëm kurdoherë për t'iu gjetur krahë mëmës Shqipëri. Për poetin kjo besëlidhje e përjetshme në mes të fatosave të gjallë dhe fatosave të së kaluarës nuk është një vizion artific, i rëndomtë romantik por pasqyrë e një të vërtete stërshekullore shqiptare, që mbështetet në besën e dhënë, të cilën për ne kurrë nuk e tret as dheu, besë e pavdekësuar në baladën «tonë të lashtë» «Kostandini dhe Garentina».

PROLOG: ODE ARBËRORE:

1) Trim Rrëmbhelmi i Udhiseut ky fatos, i mbetur që fëmijë jetim, i rritur në shtëpi të kryefatosit Perlat bashkë me të bijën e këtij, Gjuhëmirën, pasi ka luftuar gjer në fund për mbrojtjen e Atdheut dhe të Krujës, detyrohet të marrë rrugën e mërgimit në Itali, ku ndodhej edhe plaku Perlat me të bijën.

2) *posi bora e malit Pindit* – Për De Radën, Pindi, Dodona, Malësia (Molosia), Pelasgjia (Thesalia, Olimpi), si vatra të lashta pellazgësh, janë edhe vatra shqiptarësh.

3) *në shtëpinë me tri qoshe* Tiparin triqoshësh kësaj shtëpie De Rada nëse nuk ia jep si simbol të një vatre konspiratorësh, («trishja» ishte simbol i shoqërive të fshehta revolucionare), këtë tipar mendojmë se ia jep kësaj shtëpie si shenjë dallimi, si pikë drejtimi e grumbullimi për arbëreshët e tjerë të sapovajtur nga Arbri i pushtuar prej otomanëve.

KËNGA E PARË

Rrëmbhelmi tok me vashën Gjuhëmirë, që herët në mëngjes po rend drejt bregut jonian të Kalabrisë. Nga zhvillimi i ngjarjeve të poemës, ky fillim të lë të kuptosh se Rrëmbhelmi është në udhën

përgatitore të zbarkimit në Shqipëri tok me forca të tjera arbëreshe nën udhëheqjen e të birit të Skënderbeut, Gjini Kastriotin.

1) *që nga mali i borëm zbriste* – Në tekst është «që nga Apenini i borëm zbriste». Për shkak ritmi dhe njëkohësisht për shkak se nga shënimi i vendit dhe i datës që kemi vënë në krye të prologut del qartë ku zhvillohet ngjarja, ne zëvendësuam emrin *Apenin* me emrin e përgjithshëm *mal*.

2) *Përmbi brigjet e Agosë* – Në tekst emri *Agosë* është *Agoa*. Për t'i dhënë një ngjyrësi arbërore, ne i bëmë këtë ndryshim të vogël, pasi në arbërisht *agoja* do të thotë *agu*, agimi. «Kur agoja është e vjen prej detit Jon», thotë Serembja në një varg të tij. Si toponim nuk jemi të sigurt në është i vërtetë apo i krijuar prej poetit.

3) *dhe mbi shkëmb Furinë e re*. – Në tekst emri «Furia» jepet me *F* të madhe, pra si emër i përveçëm, ndoshta sepse ka dashur t'i japë kuptimin e «tërbimit hakmarrës» të «Furie» (Erineve) të mitologjisë antike greko-romake, shpirti i të cilave tërhiqej dhe vërsulej për hakmarrje vetëm për çështje të drejta. «Omnis furiis surrexit Etruria justis» (Gjithë Etruria u ngrit (më këmbë) e shtyrë nga furia (tërbimi i drejtë) thoshte Virgjili.) Nga një furi kësisoj, nga një shpirt hakmarrës i drejtë janë të ndezur, bashkë me vashën, edhe fshatrat arbëreshe, pra gati të shpërthejnë kundër çdo zgjedhe.

4) *buzë Kratshit kaltërosh* – Lumi Krat (Krathi i lashtësisë), për gjerësinë e luginës së tij, është më i madhi në Kalabri.

5) *sheh ujdhezat e Hjeagut* Në tekst emri *Hjeagu* është *Eagji*. Edhe emrit të kësaj ujdheze të detit Jon (që De Rada e nxjerr nga shqipja «i jonë»), për t'i dhënë një ngjyrësi arbërore, i bëmë këtë ndryshim të vogël. Edhe për këtë toponim nuk jemi të sigurt në është i vërtetë apo i krijuar prej poetit.

6) «*zbehtësi n'odat e mia* – Gjithë kjo tablo jep tërthorazi gjendjen psikike të Gjuhëmirës e cila, edhe pse arriti dëshirën e saj të madhe, (bashkimin me trimin e zemrës së saj), prapë e ndien se jeta e ngushtë, lumturia brenda mureve të shtëpisë së të shoqit, i duket e pakuptim, nëse nuk vihet edhe në shërbim të idealeve të mëdha patriotike, shoqërore, njerëzore..

7) *nxjerr tym Kruja përtej detit*. Emri *Kruja* në tekst është *Kroja*.

De Rada edhe këtë toponim e nxjerr nga «krua». Po në këtë rrugë ecin edhe arbëreshë të tjerë.

8) *Zot, kot quhe «i plotfuqishëm»*. – Në poemë ndërhyrjet e vashës Gjuhëmirë janë fare të pakta, por edhe këto mjaftojnë për karakterizimin e saj si një shoqe të denjë për Rrembhelmin; kjo nuk është e pajisur vetëm me bukurinë, fisnikërinë shpirtërore, po edhe me një dashuri aq të zjarrtë për atdheun dhe lirinë, sa që rebelohet edhe kundrejt vetë zotit.

9) *Atje lart i ngjan se sheh* – Këtu kemi çastin-çelës (momentin kyç) të krejt poemës: kundër «besëlidhjes» së armiqve të Shqipërisë e të popullit shqiptar të bekuar prej vetë zotit të qiellit poeti kundërvë si bashkëluftëtarë të përjetshëm të Shqipërisë e të popullit shqiptar armatën e pasosur të heronjve të rënë në betejat shekullore për mbrojtjen e lirisë. Këta «shpirtmëdhenj», paraardhës të popullit tonë, janë rreshtuar me gjithë shpirtmëdhenjtë e gjithë popujve të tjerë, nga dëshira e zjarrtë për të triumfuar e drejta dhe liria. Në mes të këtyre «shpirtmëdhenjve» të vdekur, De Radës, në vegimin e tij fantazmë, lart në qiell i ngjan se sheh (dhembje trimi prej të gjalli) «vetëm tek shpirtmadh Mirbani, korrur në luftrat për Krujën». Dhe këtu i përtërihet si krejt e gjallë e kaluara: lavditë e Mirbanit, brengat e vetë Rrembhelmit.

10) *lavditë e Gjyshit të madh* – lavditë e Skënderbeut.

11) *se gjithë ata trima Suli* – De Rada, duke përmendur ndihmën e shqiptarëve suljotë Krujës së shekullit 15-të, tërthorazi thekson edhe ndihmën që këta trima i dhanë, bashkë me arbëreshët e Greqisë, kryengritjes greke e gatishmërinë e tyre e të gjithë arbëreshëve për ti ardhur në ndihmë atdheut e popullit shqiptar në betejat e afërme për çlirimin nga zgjedha otomane. Nga grafia e emrit *Suli*, të cilën De Rada e shkruan *Souli*, kuptohet se në atë kohë poeti ynë duhet të jetë vënë në dijeni mbi bëmat e Sulit pëmjet burimesh frënge, kryesisht përmjet botimeve të Pukëvililit të periudhës 1805-1820.

12) *Ali khani Kruja* – bie në duar të hordhive të Ahmet bej Evrenozit dhe të sulltan Mehmetit më 16 qershor 1476, pra emrin Ali khan, që do të thotë «komandant Ali», De Rada këtu e përdor në kuptimin e përgjithshëm të komandantit armik.

13) *Olimpi gjëmoi, e gjëma* – De Rada përmend Olimpin: a) si

malin ku kishin selinë perënditë e lashtësisë pelazgjike, pra edhe shqiptare), b) gjeografikisht fusha poshtë Olimp të quhej Pellazgji; po edhe emri i saj i mëvonshëm «Thesali», sipas De Radës, shpjegohet me shqipen «te zalli»; c) për De Radën trevat që për analogji një skenë – ëndërr personale, të paraqitur me shumicën e tyre prej popullsisë shqiptare.

14) *ndriste qiellit Parmenda* – Hyllësi (konstelacion yjesh, mbase hyllësia «Qerrja», që bujqve, pendarëve, barinjve u hyn në punë edhe për të kuptuar se sa orë natë ka akoma.

15) *si pa mend e lenë trimin...* Pas këtij vargu De Rada jep për analogji një skenë – ëndërr personale, të paraqitur me vargje.

16) *Dhe ti zot i qiellit, dije* – Rrembhelmi, siç do ta thotë më poshtë poeti, përpara mynxyrave që ishin përplasur dhe përplaseshin me Arbërin dhe Krujën e tij, me zemrën plot helm e vrer, urren jo vetëm miqtë e rremë evropianë e papën me bekimet hipokrite apostolike po edhe vetë zotin.

KËNGA E DYTË

1) *mbi ç'është e mirë njerëzore...* Mirbani, e tok me të De Rada, këtu dhe në vargjet e para e pas, na jep kuintesencën e koncepteve filozofiko-shoqërore për vetë jetën njerëzore, koncepte shumë përparimtare për kohën.

2) *Një furi e papërmbajtur...* Ana shoqërore e koncepteve të Mirbanit. e pra edhe të të riut De Radë, këtu e më poshtë shkon duke u theksuar; urrejtja për padrejtësitë konkretizohet me urrejtjen për vetë zotin e pallatet e sundimtarëve etë shtypësve, në dashuri për Arbërin e tij, për arbëreshët, të «shpërndarë ndër të huaj», ku edhe vetë gjuha e cilësitë kombëtare më të mira janë në rrezik «të treten»

3) *shpirtin zjarr të Perlat trimiti* – Mirbani (hije) që lart nga qielli, duke pasë si në pëllëmbë të dorës tokën e Arbërit dhe vendbanimet e arbëreshëve të shpërndarë brigjeve të Hesperisë (Italisë)

jugore, dallon shtëpinë me tri qoshe të fatosit Perlat. Dhe këtu e në vargjet që pasojnë, ne njihemi së afërmi me jetën dhe bëmat e këtij kyetrimi, me të shoqen besnike, Mallmarën, me vajzën-mirë (zanë), me jetimin e vogël, Rrembhelm, birin e Udhiseut e të Praklenës, që po rritej në shtëpi të Perlatit tok me Gjuhëmirën e vogël.

4) *që ma zë dita në Fjerzë.* Në tekstin italisht fjala Fjerzë është «*Felci*» si emër i përveçëm, që do të thotë *fier*, Pasi ngjarja zhvillohet në rrethet e Shqipërisë verilindore, (Dibër, etj.) në vend të një emri të përveçëm, (toponimi) dibran të panjohur «*Fier*» e pamë të udhës të përdornim një toponim, tani shumë të njohur po të atyre anëve, toponimi «*Fjerzë*». Krahasimi me sorkadhin këtu është për Rrembhelmin, i cili, siç e thekson në pak vargje-shtojcë poeti, që ne i kemi hedhur këtu, duke u besuar shpifjeve e intrigave të kurdisura kundër Perlatit, largohet prej shtëpisë së tij, duke ua bërë edhe më të rëndë dëshpërimin Perlatit dhe Mallmarës, që «*e dërrmuar nga kjo gjendje, / sytë i mbyll dhe e lë vetëm / (Perlatin), / me të voglën Gjuhëmirë*». Dhe Perlati, pasi sheh se «*për të s'ka më qetësi, detyrohet të «hidhet n'Hesperi» (Itali). «Këtu i vjen edhe mandata / se mbret Gjergji paska vdekur*».

KËNGA E TRETË

1) *Dimri shkund nëntë herë* – Fjalët «*nëntë herë*» nuk duhet të merren në kuptimin «*nëntë vjet*» me radhë, po në kuptimin që edhe elementët e natyrës nuk mund ta duronin që otomanët të arrinin të shtyheshin gjer në Otranto, andaj brenda dimrit 1480, pasi ra Otrantoja në duart e otomanëve, nëntë herë bora i mbuloi Apeninet. Themi kështu sepse fjalët «*nëntë herë*», në kuptimin «*nëntë vjet*», nuk i përgjigjen as mërgimit të Perlatit, që bëhet përpara vdekjes së Skënderbeut (1468), as mërgimit të Rrembhelmit, që bëhet pas rënies së Krujës (1478); as rënies së Otrantos, që është e gushtit të 1480-ës.

2) *Kreshniku tartar ua mbathi* Këto fjalë në gojë të Rrembhelmit dhe skena e shpellës me luftëtarë të plagosur, që vjen më pas, na tregojnë tërthorazi se jemi pas betejës për çlirimin e Otran-

tos dhe dëbimin e otomanëve nga brigjet italiane, që ndodhi në vitin 1481 dhe ku, si mund të merret me mend, duhet të ketë marrë pjesë edhe Rrembelmi e arbëreshë të tjerë.

3) *më mburo ti vatrë e Krujë* – Rrembelmi dëbimin e «kreshnikut, khanit, komandantit tartar dhe hordhive të tij nga Otrantoja e vlerëson si preludin e dëbimit të barbarëve otomanë edhe nga Shqipëria e Ballkani, që është i mendjes se do të bëhet me anë të kryengritjeve zinxhir të popujve të shtypur, të ndihmuar edhe nga popujt e tjerë të Evropës. Rrembelmi, «i djegur nga malli për Atdhe» do të dëshironte të kthehej menjëherë në Shqipëri, mirëpo hëpërhë nuk mundet, se e «pret detyra e lartë»: (përgatitjet për zbarkim nën udhëheqje të Gjon Kastriotit), andaj, i përmaslluar, i drejtohet erës duke i thënë: «më mburo ti vatrë e Krujë!».

4) *mbi një timbë trimi ndalet* – Rrembelmi, i lodhur nga udha, ndalet të pushojë mbi një timbë (shkëmb) pranë një kroi, atje ku ndalej dhe vasha ditën kur vinte për të marrë ujë. Mendja i shkon te martesat dhe, ndërsa lodhja e gjumi e marrakotin, përpara i del «lili i bardhë i nuses» me biskun të ngjyer «me gjak t'arbër», pranë «e ndarë në dy pjesë / i del parzmorja e Mirbanit» pastaj i del një udhëtar, që është vetë hieja e Mirbanit në gjithë skenat gjer në fund të kësaj kënge.

5) *stepje gishtash, tringe t'huaj* Për De Radën, kusht themelor për mbajtjen gjallë të «shqiptarizmit» në gjithë shqiptarët e mërgimit, tok me mjeshtërinë e përsosur në ekzekutim, është edhe ruajtja e zhvillimi i mëtejshëm i karakterit kombëtar të çdo manifestimi kulturor-artistik të trashëgimisë (tradiave), pra edhe të këngëve, të muzikës, andaj asnjë tringë (tingull) e huaj nuk duhet qasur në këngët dhe muzikën tonë, sepse prishin jonësinë (melodinë) kombëtare.

6) *Gjyshi i madh...* – Ai, fatos (Mirbani), që «ndofta për fajin tënd»; o Rrembelm, i mungoi Atdheut, bëri, ashtu siç do të bënte Skënderbeu. Këto fjalë të udhëtarit (që është vetë Mirbani) janë thika më e rëndë për ndërgjegjen e djaloshit, i cili vazhdon ta ndiejë thellë brengën që dikur, në të ritë e tij, nga zilia, nuk i shkoi në ndihmë Mirbanit (kujtoni këngën e parë).

7) *dhe shigjetat...* – i frethoi Mirbani pedohet në çast për godijen që i bën djaloshit dhe menjëherë ndien një dashuri të

fortë prej vëllai për Rrembhelmin, sepse edhe tek ai • sheh të zjarrtë dashurinë për Atdheun, pra sheh vazhdimësinë e luftës për çlirim.

8) *ketu – s'ndien as dritën tënde* – Mirbani, pasi përballon (sfidon) zotin duke iu kundërvënë me simbolin e dritës së përjetshme, Die-llin, si dëshmitar të lavdive arbëreshe, edhe një herë e lut, po edhe e kanos, që të tregohet mirëdashës të paktën ndaj breznive të reja shqipta e, të përfaqësuara nga Rrembhelmi, se po të mos tregohet i tillë do të ketë si përgjigje të merituar përbuzjen dhe urrejtjen e tyre.

KËNGA E KATËRT

1. *Hije e Mirbanit në qiell* – Për De Radën lufta për çlirimin e popullit shqiptar dhe të popujve të tokës nuk është një luftë e kufizuar, po një luftë revolucionare me përpjesëtime vigane, që zhvillohet anembanë gjithësisë, në qiell e në tokë, sepse është luftë në mes dritës dhe errësirës, në mes drejtësisë dhe tiranisë. Dhe në një luftë të tillë askush nuk mund të qëndrojë soditës i thjeshtë. Tok me masat e shtypura nga tirania e shtypësve dhe të mbajtura në errësirë, rreshtohen në ballë të tyre si flamuj kushtrimi gjithë hijet e të rënëve për idealet më të larta të njerëzimit.

2) *me qëllim: Ditën e madhe*. Për Mirbanin dhe gjithë «shpirt-mëdhenjtë», «hijet këllirë» duhen shfarosur edhe në qiell, që mbi tokë e kudo të ndihet dhe të ndritë sa më e fortë drita, e trupëzuar (personifikuar) nga «zjarri i natyrës, Dielli», i cili «vijon punën e lavdishme / me qëllim: Ditën e madhe:» lumturinë e jetës njerëzore, lumturinë e njerëzve.

3) *drejt nga Çiamisi, e qëndron* – Çiamisi (lumi i Çamërisë «Thyamisi»), që De Rada i ri e italizon në «Tamigi»

4) *gjithë zjarr i thotë diellit* – Mirbani, edhe pasi nga dashuria e zjarrtë për Rrembhelmin e Gjuhëmirën, që dëshironte t'i shikonte të bashkuar, e kishte detyruar veten t'i lutej edhe vetë zotit, të qiel-llit që t'u bëhej krahë këtyre dy të rinjve, prapë nuk është i sigurt plotësisht se zoti, që mbron të këqijtë e shpirtkëllirët, ka për t'i ndihmuar andaj ky i drejtohet Diellit, trupëzmit (personifikimit) të

dritës, atij që «botës i sjell gaz / dhe shëndet e bukuri». Dhe Dielli përnjëherësh rrezet e tij «i drejtoi nga brigjet harca, / ku të rrallë lisa rriten, / dhe ku mbjell me pak zi fati», nga viset malore si qendra të arbëreshëve dhe të patriotizmit shqiptar.

5) *E plot gaz Mirbani çan* – Mirbani i kënaqur çan diejt Krujës së tij e dielli ndaj perëndimit «ia praron veshjen» e ai pret të dëgjojë «më të madhe drithmë jete»; shpërthimin e kryengritjes në kryeqytet dhe në krejt Arbërin; çlirimin e sheh të sigurt, sepse shikon të ngritur në luftë gjithë «njerëzit e thjeshtë», q'u takon nderi, lavdia», vepër e të cilëve është edhe vetë Kruja e tij, kjo «dëshmi drite përmbi tokë».

A. Varfi.